

Людмила Миндова

ПОЕТЕСАТА И ДЪРЖАВНА СИГУРНОСТ. ВЕСНА ПАРУН В БЪЛГАРИЯ

Людмила Миндова
Института за балканистика с център по тракология
БАН
София

UDK 929Parun, V.
821-163.42-055.2-1
930.85(497.2)“196”

Весна Парун – безспорно едно от най-големите имена в хърватската поезия на XX век – в средата на 60-те години прекарва няколко години в България, където се сприятелява с известни български поети, писатели, философи, художници. Сред нейните приятели са били и талантивите дисидентски поети Радой Ралин и Блага Димитрова, както и философът д-р Желю Желев, който тъкмо през 60-те години написва книгата си „Фашизмът“, а след рухването на комунистическия режим е първият свободно избран български президент. Заради приятелствата си, но и заради югославското си гражданство Весна Парун е била следена от Държавна сигурност по време на престоя си в България. Всички нейни български приятели също са били обект на постоянно наблюдение, но нейният случай е особено важен, тъй като показва по-ясно механизмите на тоталитарната държава и натиска ѝ над гражданите. Комунистическата държава е пространство с ясно отношение към интимността и частния живот. Накратко, по време на диктатура не е възможно да имаш свой собствен живот. Нацистка, фашистка или комунистическа – сходствата между тези видове тоталитарна власт са огромни, а едно от тях е в невъзможността за защита на правото на личен живот. Има наистина много примери във всички комунистически държави за това, но тоталитарният натиск е бил най-голям срещу интелектуалците, писателите и изобщо срещу творците. Това именно обяснява двучинното отношение на българската държава към хърватската поетеса Весна Парун, която от една страна е била високо ценена в България, а от друга под постоянното наблюдение на службите за сигурност. Също като всички свободолюбиви хора, също като българските ѝ приятели дисиденти.

Весна Парун – едно от най-големите имена в хърватската поезия на XX век – прекарва няколко години от живота си през 60-те години в България, с която я свързва не само бързо растящото ѝ пристрастие към новооткритата съседна литература, а и приятелства, които ще се превърнат в допълнителен стимул да научи езика така добре, че свободно да превежда художествена литература от него. Плод на тези интензивни творчески контакти е появилата се през 1964 г. в издателство „Народна култура“ нейна книга „Избрана лирика“, в чийто превод участват известни български поети и нейни вече близки приятели – Блага Димитрова, Радой Ралин, Вели Чаушев, Димитър Пантелеев, Симеон Владимиров, Иван Пауновски, Вана Петкова, Андрей Германов, Иван Коларов, Християна Василева, Вангелия Атанасова. Като обхват и избор, но особено като преводачески състав, книгата е действително уникална. Рядко се случва творчеството на съвременен поет да бъде представено от толкова богат и разнообразен преводачески екип. Редактори на книгата са Радой Ралин и Симеон Владимиров, а автор на предговора – Ганчо Савов.

Впечатлява асинхронът между този бляскав дебют в българските литературни среди и почти пълната липса на адекватно присъствие в тогавашната литературна периодика в България. Още повече изумява фактът, че след 1967 г., когато поетесата напуска България, за да не се завърне никога повече тук, друга нейна книга в превод на български език не се появява, макар че по време на пребиваването си в страната Весна Парун пише стихосбирката „Вятърът на Тракия“ – книга, която самата тя цени особено много и няма търпение да я види публикувана и на български език. Едно хубаво изключение е приятелският жест на Радой Ралин, който включва добър подбор от сатирата на своята хърватска приятелка в съставената и преведена изцяло от него книга „Смей се палачо! Световна антология на сатиричната поезия“. Радой Ралин подготвя книгата за публикуване още през 70-те години, но тя вижда бял свят едва през 1994 г. На няколко пъти различни издателства му връщат антологията с различни и лишени от логика и почтеност обяснения. За Радой Ралин (който след скандала с книгата му „Люти чушки“ през 1968 г. е интерниран от София и доведен до прага на оцеляването с наложената му забрана за работа) е повече от ясно, че тези издателски откази са съвсем в духа на времето. Поетът, позволил си да иронизира властта, трябва да бъде заличен от публичното пространство и забравен. Казано с езика на параноичната комунистическа власт и обслужващата я Държавна сигурност, той трябва да бъде „профилактиран“ и „обезвреден“.

Едва ли е случаен фактът, че сред приятелствата си в България Весна Парун държи най-много на тези с Радой Ралин, Блага Димитрова и Вели Чаушев. Нещо повече, в писмо до Радой Ралин от края на 70-те години хърватската поетеса му пише с болка, че освен Иван Коларов той е единственият, с когото все още поддържат кореспонденция, докато останалите ѝ приятели са я забрави-

ли: „Иван Коларов ме помоли за нови книги. Ще му изпратя сонетите от книгата ми „Оловният гълъб“, която излезе тази година (също в Белград) и „Срам ме е да умра“, публикувана предишната. От София никой друг вече не ми се обажда, а ми е жал, че вече и „Литературен фронт“ не ми пращат.“¹

В издадената през 2016 г. книга „Българската одисея на Весна Парун“ изследователката Катя Зографова публикува запазената кореспонденция между хърватската поетеса и българския актьор Вели Чаушев, като между другото намежда за вероятността поетесата да е била следена от тайните служби на НРБ. Вероятността е повече от логична, като се има предвид факта, че най-близките приятелства на хърватската поетеса са все със следени от службите български творци. Под постоянното наблюдение на Държавна сигурност са и Радой Ралин (псевдонимите, с които ДС го следи са „Козелът“ и „Злобният“), и Блага Димитрова (псевдонимът, с който ДС води досието ѝ е „Монахинята“, а „Монах“ е псевдонимът, даден от ДС на съпруга ѝ Йордан Василев), и Петър Динеков (псевдонимът, с който ДС води делото на прочутия български славист е „Тарторът“). Впрочем, показателен е фактът, че книгата „Люти чушки“ на Ралин се появява тъкмо след пребиваването на Весна Парун в България, а както споделя и самата Парун, тя от своя страна започва да пише сатира под влияние на Радой Ралин. Нещо повече, както споменава в писмото си до поета, тя дори е превеждала негови сатирични стихотворения, но за съжаление е срещала трудности в публикуването им в Югославия: „За съжаление твоите чудесни епиграми, които преведох от „Литературен фронт“, по някакви мътни причини все още не ми ги публикуват. Тази за охлюва – естествено! – „допъзля“ някак си до отпечатване, промъквайки се в книгата ми!“

Съвсем реална е възможността част от кореспонденцията между Радой Ралин и Весна Парун да е била прекъсвана от Държавна сигурност и да не е била получавана от тях, а от следящите ги агенти. В книгата „Радой. Смутителят на реда и тоягата на властта“ (2016) Таня Стоянова и Стефан Стоянов разкриват сложния път, по който успяват да стигнат до досието на един от най-следените български поети, като същевременно споменават, че личната му кореспонденция е била редовно изземана от службите. Така остава неясна съдбата и на преписката му с неговата добра хърватска приятелка, доколкото една голяма част от архивите на Държавна сигурност са умишлено унищожени в началото на 90-те години.²

¹ Искрени благодарности на близките на Радой Ралин и специално на Таня Стоянова, която ми предостави факсимиле на писмото от Весна Парун, намиращо се в личния архив на Радой Ралин.

² Повече за стратегията на това умишлено унищожаване на архивите и изобщо за следенето на българските творци и интелектуалци може да се открие в споменатата вече книга на Таня Стоянова и Стефан Стоянов, както разбира се и в много от появяващите си напоследък изследвания на тази тема.

И все пак, въпреки безспорно добре функциониращата и преди, и след 1989 г. система на страха в България, въпреки унищожаването на огромна част от архивите, днес е ясно, че Весна Парун наистина е била следена от Държавна сигурност и макар със сигурност откритото съвсем да не е всичко, безспорно е, че за нея сведения са писали поне четирима посветени в жанра на доноса.³

Нека преди да отправим поглед към доносите срещу поетесата погледнем и на един друг жанр, в който името ѝ присъства. Да надзърнем в Дневниците на Петър Динеков, който по времето, когато среща Весна Парун, със сигурност вече и самият той е също обект на постоянен надзор от службите, без значение дали подозира или не за това. Динеков е с леви убеждения и не търси конфронтация с комунистическата власт, но е с твърде високо образование, за да може да бъде лесно подчинен на идеологическата догма. Това личи не само в научните му трудове, но и в един силно субективен жанр като дневника, в който при всички възможни опасения, че бележките му биха могли да попаднат в недоброжелателните ръце на властта, се вижда широта и освободеност на съзнанието, която в съчетание с чувствителността му към чуждата човешка съдба представя Динеков като интелектуалец от европейски калибър. Впрочем едва ли е случайно, че псевдонимът, с който Държавна сигурност го следи, е „Тарторът“ – Динеков има достатъчно голям капацитет и обаяние, за да събира около себе си творчески личности и да посява кълновете на една висока образованост, измерваща се според критериите на Ягелонския университет, чийто възпитаник е литературоведът, а не на партийните школи.

В Дневниците си, които обхващат много широк времеви диапазон – от 1933 до 1992 г. – Динеков пише за хърватската поетеса точно по време на нейния престой в България през 60-те години на миналия век. Тя е „герой“ в това „повествование“ от 1962 до 1967 г. Дълбоко разтърсващи са последните думи на учения по отношение на Весна Парун, записани с дата 20 юни 1967 г. в Дневника му. Думи, които са сред най-силните описания не само на хърватската

³ В една от книгите си, описващи мъчителното познание от Холокоста, Примо Леви изказва мисъл, в чиято правота не се съмнявам: „Най-голямото престъпление е да превърнеш жертвата в палач“. Днес, когато една част от имената на доносниците на Държавна сигурност са оповестени, а други не, лесно бихме могли да се превърнем в съдници на хора, които и да искат, вече не биха могли да поправят стореното от тях. За престъпленията на Държавна сигурност срещу човека трябва да се говори много повече, отколкото се прави в момента, та затова нека се замислим за следното – много от неогласените сътрудници на тази система на страха продължават да ѝ сътрудничат и днес и необезпокоявани да опропастяват човешки съдби. От друга страна, според сега действащото законодателство, камъни най-лесно могат да се хвърлят срещу вече оповестените агенти. От документите, предоставени ми в архивите на ДС, можах да установя името само на един от агентите, но не и на останалите. Тъй като смятам действащият в момента закон за несправедлив, предпочитам да не разкривам псевдонимите на нито един от доносниците, давали сведения за Весна Парун. Истинската жертва на тези доноси е хърватската поетеса, но нека не бъде превръщан в още по-голяма жертва читателят, който получавайки подобрена от „пазителите на архивите“ информация лесно може да бъде превърнат от жертва в палач. Никоя жертва не заслужава такова двойно нещастие.

поетеса от онези времена, но и на нелеката съдба на балканския поет изобщо: „Утре за Весна ще пишат книги, ще я прославят в речи и събрания, ще я издават с дълги, обстойни предговори. Но сега животът ѝ е тежък, пълен с противоречия, с безумства, с лишения, с рискове. Никакво спокойствие, никаква сигурност в днешния и утрешния ден. Просто се чудиш откъде намира сили тая жена за такъв живот.“⁴

В Дневниците си Петър Динеков споменава Весна Парун няколко пъти с изключително добро чувство и уважение към културата и големия ѝ талант. За първи път името ѝ се среща на 15 август 1962 г. при самото пристигане на поетесата в България. Динеков описва среща, състояла се в ресторант „Добруджа“ (Руският клуб, преименуван по-късно на „Крим“), на която присъстват Радой Ралин, с когото поетесата се познава от по-рано, Елисавета Багряна, Блага Димитрова, а за кратко и Благой Димитров и Константин Павлов. Тъй като Динеков е ценител на добрата поезия, той много бързо вижда неподправения поетически дар на Парун и често в спомените си описва нейни впечатляващи поетически импресии, наблюдения и метафори.

Любопитен е споменът на Динеков за една статия на Парун, публикувана във вестник „Литературни новини“ на 1 януари 1963 г. Реакцията на Динеков е бърза, той пише в Дневника си само четири дни след публикуването на статията – на 5 януари: „В „Литературни новини“ свежо, живо писмо от Весна Парун. В него има една много хубава мисъл: „На поезията е нужно време и тишина, за да проникне у нас и да ни освети до най-тъмния кът“. Харесва ми езикът и подходът, с които тая статия е написана. Но още повече отделни мисли в първата ѝ половина. Весна Парун като чужденец е видяла и казала много верни неща за нашата поезия – и за хубавото в нея, и за нейните недостатъци. Едно друго око е погледнало на нашата литературна действителност, едно друго интелектуално виждане. Разбира се, оценките и характеристиките на отделни поети във втората част на статията са и неверни, и спорни, и случайни. Не може да бъде и иначе. Но не това е важно в тая статия. Затова съм учуден от мнението на Блага Димитрова, с която разговаряме по телефона, че статията е повърхностна, външно украсена и образно ефектна, невярна и неинтересна. Може би за такова мнение са решавали тъкмо оценките за отделните поети. Блага не е видяла в статията и положителното признание за упоритата и богатата вяра в „могъщата чистота на света, напук на отчаянието и песимизма“ на нашата поезия, а също и толкова внимателно казани верни бележки за „превеса на емоционалността над интелектуалния момент, преобладаващата по отношение на формата консервативност, послушността спрямо утвърдените норми на прекрасното“ и т.н. Верни са думите в началото на статията: „Говореше се и тук, и там, че днешната българска поезия е или декларативно

⁴ Динеков, Петър. Дневници 1933-1992. В: сп. Библиотека, бр. 2, 2016 г., с. 88.

стихотворство, или пък сантиментален анахронизъм, че в нея няма нищо достатъчно интересно, нито блестящо, нито ново, което би привлякло върху себе си вниманието или надживяло времето“. С удоволствие се чете такава статия, където непосредността на поета се проявява върху основата на една несъмнена литературна култура.“⁵

Статията на Парун се появява в самото начало на нейния български период и би могло да се очаква, че откровеният ѝ тон ще ѝ създаде повече врагове, отколкото приятели сред българските поети, още повече като се чете написаното от Динеков за първоначалната реакция на Блага Димитрова. В действителност обаче тази статия не отчуждава хърватската поетеса, а по-скоро я сближава със съвременните ѝ поети, чието творчество тя чете с внимание и усет за изключителното: „Ето плодородното място за самобитност! Тук всеки се опитва да намери себе си и всеки да роди отново българския език, да направи от музиката обикновен говор, да замени палката на скандиране с четката и живописната палитра на метафоричността. Хубаво е да се прави това с жар и на всички да се струва като нещо забранено. Тук Александър Геров изповядва своята нежна метафизика на любовта, тук Веселин Ханчев вае простодушно своите строфи с някаква лаконична строгост, Божидар Божилов леко и ясно, по маниера на Жак Превер, обогатява света с жестоката непримиримост на своята меланхолия, Блага Димитрова вярва в чудото на човешката топлина и в мечтата на пролетта; и Младен Исаев чрез дълги балади до последно издихание се бори да запази за поезията монументалността и ритъма.“⁶

Това е една от първите публикации на Весна Парун в българската периодика, а по-късно ще се появят няколко във вестник „Литературен фронт“ (1962, 1963, 1965, 1966) и в списанията „Пламък“ (1965) и „Септември“ (1968). Присъствието на поетесата в тогавашната българска периодика далеч не е така осезаемо, както може да се очаква. Въпреки че тя е сред най-изявените славянски творци, въпреки левите си убеждения и силното си приятелско чувство към България, нейното медийно присъствие не е по-голямо, отколкото на останалите югославски творци по онова време. Дали значение за това има фактът, че българската и югославската държава тогава продължават да гледат една на друга с неприкрит параноизъм, трудно може да се каже, но при всички случаи Весна Парун по някакъв начин споделя съдбата на своите нови български приятели – тя едновременно присъства и отсъства от културата. Присъства, доколкото е във вихъра ѝ и я изпълва с някои от най-ценните ѝ образци, но отсъства, доколкото не е сред официалните лица, които запълват с политическите си речи по-голямата част от съдържанието на списанията и вестниците. При това левите убеждения на Парун съвсем не ѝ пречат да критикува както югославския, така и българския комунизъм. Тя е непримирим идеалист по подобие на

⁵ Динеков, Петър. Дневници 1933-1992. В: сп. Библиотека, бр. 6, 2013 г., с. 87.

⁶ Парун, Весна. За поезията. В: Литературни новини, бр. 44, 5. 1. 1963 г., с. 2.

Юлия Огнянова. Волен дух, който не може да бъде подчинен на каквато и да било конюнктура.

Весна Парун, разбира се, не е била обект на наблюдение от Държавна сигурност единствено заради своята волност, нито пък само заради своето югославско гражданство, което в онези времена е напълно достатъчно основание за задължителен интерес от страна на тайните служби. Весна Парун не е била следена нито само заради своята поезия, нито пък заради приятелствата си с българския „вражески контингент“. Ако се съди по датите на откритите доноси срещу хърватската поетеса – между 15. 6. 1965 г. и 17. 9. 1974 г. – тя е била следена във връзка с инсценирания интимен скандал между нея и български интелектуалец, скандал, който безспорно е бил използван като удобно средство за упражняване на тормоз над интелектуалните среди по онова време в България, за тяхното сплашване и подчиняване на „ръководната линия на Партията“. Изключително ценни в това отношение са изнесените и анализирани данни от проф. Ивайло Знеполски в книгата му „От инциденти до голямото събитие. Истории с философи и историци“, в която споменатият интимен скандал съвсем адекватно се разглежда в контекста на засиленото следене на университетски преподаватели, студенти и изобщо на български интелектуалци, определяни от службите като „вражески контингент“.

Нека припомним тук и факта, че по това време българските граждани нямат еднакви права и българското законодателство не допуска потомците на преследваните социални класи да следват наравно с притежаващите работническо-селски произход. На това обръща внимание в книгата си „Психология на комунизма“ българският философ Асен Игнатов, който през 1972 г. напуска България, за да приеме съдбата на политически емигрант. В публикуваната в книгата му статия „Магията на кръвта“ Асен Игнатов пише: „В комунистическата практика тази древна магия на кръвта се проявява като преследване на хората заради техния социален произход. (...) Преследванията и ограниченията, на които биват подлагани децата на „бившите“ хора, не се основават на подобни привидно рационални съображения, а на магичното идентифициране на детето с бащата или майката, на магичната представа, че омразните родители фактически продължават да живеят в децата си. (...) Според действащия до 1958 г. Закон за висшето образование в България „право да следват имат всички български граждани с изключение на осъдените за фашистка и антинародна дейност, лицата, принадлежащи към експлоататорските класи, и техните синове и дъщери.“⁷ Макар този закон формално да престава да действа през 1958 г., той продължава да важи още около десетина години, а децата на „бившите“ получават право да следват само след осигурени гаранции за благона-

⁷ Игнатов, Асен. Психология на комунизма. Превод от немски: Елена Никлева. София, 2013. с. 185-186.

деждност от ОФ, като при това почти до средата на 80-те редица специалности ще си останат запазени единствено за „правилно идеологически осъзнатите“.

Весна Парун се оказва в България по време на активна дейност на Държавна сигурност срещу набедените като „вражески елементи“ личности в академичните и творческите среди. Срещата на поетесата с българския философ ще се окаже една от най-ярките метафори на случващото се тогава в българската култура. Неслучайно проф. Знеполски озаглавява частта от книгата, в която разглежда „интимната афера“, така: „Случаят Иван Славов. Между заплахата от социално маргинализиране и моралната санкция на групата.“⁸ Ивайло Знеполски разглежда емблематични случаи с философи и историци в комунистическата история на България, сред които са не по-малко важни тези с Николай Генчев, Асен Игнатов и особено с Желю Желев, който след 1989 г. ще е първият свободно избран президент на България. Колкото до скандала около Иван Славов, проф. Знеполски е в трудна позиция, тъй като пише за него почти десет години след публикуването на „Спомените“ на Николай Генчев през 2005 г., в които философът е представен в една твърде неприятна светлина. Николай Генчев пише не само за връзката между Весна Парун и Иван Славов (Парун в тези спомени фигурира единствено като участник в „аферата“, чието единствено определение е „известната хърватска поетеса“),⁹ а за големия си шок от откритието, че Славов е бил не само обект на наблюдение и разработка от Държавна сигурност, а самият той също е писал доноси, и то тъкмо срещу свои близки колеги и приятели, сред които и самият Николай Генчев. Именно тази „морална санкция на групата“ има предвид Знеполски в книгата си, тъй като заради „случайно“ откритите и предоставени услужливо на Николай Генчев доноси,¹⁰ Иван Славов действително е поставен в изолация от своите доскорошни приятели.

В резултат на сериозно проучване по случая Ивайло Знеполски стига до извода, че противниците на Иван Славов отдавна са търсели повод за неговата дискредитация и връзката му с Весна Парун се оказва магическото средство за това. Нещо повече, Знеполски смята, че ако изобщо подхвърлените на Николай Генчев „доноси“ от Славов са действителни, те най-вероятно са били резултат от упражнена върху философа принуда да сътрудничи на Контролната комисия, ангажирана с изготвянето на Докладна записка по повод връзката му с хърватската поетеса, дала повод да се иска изключването му от БКП и отстраняването му от преподавателска дейност в Софийския университет. Става въпрос за периода между 30. 11. 1965 г. и 24. 12. 1965 г. – един, според Знепол-

⁸ Знеполски, Ивайло. Как се променят нещата. От инциденти до голямото събитие. Истории с философи и историци. Т. I. София, 2016. с. 217-257.

⁹ Генчев, Николай. Избрани съчинения. Т. 5. Спомени. София, 2005. с. 174.

¹⁰ За случая подробно пишат в книгите си и Николай Генчев, и Ивайло Знеполски – единият въз основа на личните си спомени, а другият – и на проучвания в архивите и анализи.

ски, необичайно дълъг срок, в който Славов е могъл да бъде притиснат за това сътрудничество. По-важно в случая е друго – това, че чрез наказанието на Иван Славов се цели сплашването на интелектуалния елит и разбиването на трудно създаващите се в България свободомислещи групи. Ето какво пише проф. Знеполски за това: „Последната част от Докладната записка разкрива истинските причини за предприетите срещу Славов действия – скандалът с Весна Парун е милиционерски номер, претекст да бъде притиснат да свидетелства срещу колегите си, за да бъде доказано съществуването на „ревизионистична група“ и бъде разчистена специалност Философия.“¹¹

Важна част от обвиненията срещу Славов в цитираната от проф. Знеполски докладна записка са „моралните мотиви“. В случая за нас това е от особена важност, тъй като хвърля светлина върху някои моменти от доносите срещу самата Весна Парун. Общо място в два от доносите срещу нея е нейната „морална неустойчивост“. В книгата си Знеполски споделя в голяма степен мнението на Асен Игнатов от книгата му „Психология на комунизма“ по отношение на комунистическото разбиране за морала. Игнатов обръща внимание на пълното съвпадение между представите за благоприличие на комуниста и еснафа,¹² а Знеполски се концентрира върху един особено важен момент, който показва откъде в комунистическото общество произтича пълното незачитане на личната свобода и неприкосновеност: „Тази част от обвинението на Контролната комисия почива върху дълбоките корени на традиционния морал в средите на комунистическата партия, но така също отразява и характерното за комунистическата идеология органично разбиране на принадлежността към партията и към нацията. Човекът за нея е част от едно неразривно цяло и поведението на всеки член на този организъм касае общото – „излага“ го (каквото е случаят със Славов) или го кара да се гордее.“¹³

Ако се съди по намиращото се в архивите, за идеологически обремененото съзнание „случаят Иван Славов – Весна Парун“ представлява идеологически казус. Тук очевидно не става въпрос за личности, които имат право на свой собствен интимен живот, а за членове на социалния организъм, чиито действия в никой случай не се отнасят само до тях самите, нито дори само до техните семейства, а до държавата и Партията. Това, че двамата са граждани на две различни и при това враждуващи на идеологическия фронт държави, ги поставя от една страна в още по-сложна ситуация като граждани, а от друга – лишава ги от човешката дълбочина, каквато безспорно притежават и двамата, превръщайки ги без тяхно знание и желание в оръжие за идеологическа борба.

Моралният елемент въпреки е особено важен в системата на Държавна сигурност. Важна част от всеки донос е тъкмо информацията за моралния облик

¹¹ Ibid, с. 227.

¹² Ibid, с. 82.

¹³ Ibid, с. 227.

на следеното и описвано лице. Един от сигурните сигнали, че дадена личност се числи към „вражеския контингент“, е обвинението в нейната морална нечистота. Появи ли се и най-малко петънце върху моралния имидж на следения, повече от ясно е, че много скоро той трябва да очаква пряк сблъсък със службите, нерядко стигащ и до лишаване от свобода.

„Милиционерският номер“ срещу Иван Славов и Весна Парун приключва с дълги заседания и протоколи в централата на БКП, с доноси срещу единия и другия, и в крайна сметка с тяхното маргинализиране от интелектуалния живот. Преводи на Весна Парун в периодиката вече се появяват все по-рядко, довчерашните ѝ приятели започват да я отбягват от страх да не пострадат и те, за да се стигне накрая и до напускането на страната през 1967 г. Онова, което прави впечатление в доносите срещу поетесата, е от една страна тяхното еднотелно спрямо моралната ѝ същност, което показва, че тези доноси са били искани именно във връзка със скандала с Иван Славов, а от друга – допускането на впечатляващи фактологични неточности относно нейното пребиваване в страната. За днешния наблюдател е повече от очевидно, че Държавна сигурност търси повод за „снемането на доверие“ от хърватската гостенка. Доносниците очевидно са били подведени от контролиращите ги служители на ДС тъкмо в тази посока и те къде повече, къде по-малко услужливо представят Весна Парун като морално пропаднала личност. Тъкмо това е особено скандалното в доносите срещу поетесата – фактът, че доносниците ѝ приемат да очернят личността ѝ, за да бъде оправдано по този начин прогонването ѝ от България, където тя в определен момент дори е възнамерявала да остане да живее за постоянно. Тъй като три от основните доноси за поетесата са писани през 1965–1966 г., т.е. точно по времето, когато Контролната комисия разследва случая с Иван Славов, може да се предположи, че доносниците на Парун са се познавали лично и тъкмо затова са заели сходна позиция. Вероятно тяхната цел е била да бъде оневинен Иван Славов, срещу когото самата Весна Парун се оплаква лично в ръководството на БКП, след като разбира, че въпреки обещанията му той няма намерение да се разведе и ожени за нея. Цената за оневиняването на философа обаче е била твърде висока, тъй като е осигурена за сметка на личността на Весна Парун. Повтарящите се сведения срещу нея като за морално нечиста личност съвсем не са безобидни. Ако тя е била българска гражданка, такива обвинения са могли автоматично да я изпратят в затвора, но понеже е била чужденка – най-логичното следствие в онези времена е прекъсването на разрешителното ѝ за престой в страната. Това в крайна сметка и става, тъй като през 1967 г. Весна Парун напуска принудително България, за да не се върне никога повече в нея.¹⁴

¹⁴ В книгата си „Българската одисея на Весна Парун“ Катя Зографова твърди, че през 1967 г. срещу хърватската поетеса е била приложена принудителната мярка „екстрадиция“. Вж.: Зографова, Катя. Българската одисея на Весна Парун. София, 2016. с. 90.

Първият донос срещу Весна Парун е приет на 15.06.1965 г. Неговото съдържание е следното:

Доверително сведение
отнася се за Весна Парун, поетеса от Югославия¹⁵

Весна Парун – поетеса от Югославия е идвала и миналата година в нашата страна. Понастоящем се намира също в България. Тук в България се е свързала с клатушкащи писатели и постоянно дружала с тях. Известна е сред културните среди, като модернистична поетеса. Написала стихосбирка, била отпечатана в Народна култура. Същата е била преведена от около 14 преводача и това дало отражение към стихосбирката и не можело да се разбере какво е искала да каже. Понастоящем подготвяла „Песни за Тракия“ и щяла да го отпечата в Югославия. Преводи е правил и Иван Коларов, който доста я лансирал. Коларов е работил в литературната редакция на Радио София.

Известна е сред културните дейци като жена с нисък морал и ходила с различни мъже. Дори е имало скандал с един наш поет, който заради нея е имал неприятности с другарката си.

Тук прави впечатление не само ниската култура на автора на доноса, но и елементарният начин на събиране на информация, който е характерен за голям процент от доносите, съхранявани в архивите на Държавна сигурност. Доносите са безспорен продукт на системата на слуховите и махленското обсъждане. „Някой каза“ често се оказва достатъчно основание за инкриминирането на дадена личност. Употребата на преизказно наклонение също придава „фантасмагоричен“ характер на „доноса“, в който свързването на поетесата с „клатушкащи писатели“ е достатъчно основание, за да бъде следена.

Следващият донос има по-сбит и предимно информативен характер. Като се има предвид, че е приет от един и същ служител в Държавна сигурност, вероятно е бил поискан от друго доверено лице („доброволна връзка“ по терминологията на Държавна сигурност), за да се провери верността на първия донос.¹⁶

Доверително сведение
отнася се за Весна Парун, поетеса от Югославия¹⁷

Весна Парун – поетеса от Югославия е идвала в България и миналата година. През тази година е идвала в Радио София. В Радио София превод на неин

¹⁵ VI – Л – 346, т. 3, II част, л. 164.

¹⁶ „Първи“ и „втори“ донос в случая са съвсем условни определения, наложени единствено от случайността на откритото в архивите на Държавна сигурност. Ако се съди по наличното, за Весна Парун със сигурност е имало и други доноси, но те или са били унищожени заедно с многото други веднага след 1989 г., или откриването им тепърва предстои.

¹⁷ VI – Л – 346, т. 3, II част, л. 165.

материал е правил отговорен редактор Иван Стоянов от сърбо-хърватската емисия, понастоящем в командировка. ДВ е разбрал, че Парун е била известна поетеса в Югославия и тук в България са излизали нейни материали във в-к „Литературен фронт“.

Тук в България е ходила с различни мъже. Повече данни за нея не може да каже.

Най-подробен е третият по дата открит донос срещу хърватската поетеса – от 4 март 1966 г. Той вече е писан не от доверено лице, а от агент на Държавна сигурност, при това един от най-активните в периода, които са били използвани много усилено за придобиване на сведения относно българо-югославските дипломатически и културни контакти. От трите доноса това е и най-опасният за Весна Парун. Ако за първите два доноса не може да се твърди, че са били писани от познати на поетесата, авторът на третия донос безспорно е бил такъв.

Агентурно сведение За югославската поетеса Весна Парун¹⁸

Весна Парун познавам от няколко години. Семейството ѝ в Загреб ми е познато по-малко, за него знам повече от това, което са ми разказвали близки приятели от Хърватско. (...) За да се разбере характера на тази жена, ми се струва, че трябва да се изтъкне един факт. През време на окупацията тя е била в списъка на една група прогресивни младежи, студенти, които трябвало да бъдат ликвидирани. По това време Весна е била бременна и заминала за Риека, за да направи аборт, подтикната от родителите си. В деня, когато е заминала, са я потърсили за да я арестуват, но нея я нямало. По повод на това Весна сподели, че благотворяла любовта, тъй като тя я е спасила. От тази група, която арестували, са се спасили само няколко души. Тези нейни преживявания се отразили на нервната система на Весна Парун, изпада в характерни за нея състояния, тя не подбира път за постигане на целта си. Тези нейни състояния са съвсем депресивни и се ръководят преди всичко от едно необуздано желание, което подчинява всичко у нея, физика, дух и творчество. За това при тези нейни състояния, които я държат много дълго време, тя не може да се владее и обуздава напълно разума си. Фактически и при нейното „нормално“ състояние тя върши неща от подобно естество. На няколко пъти тя е споделяла с мен някои свои преживявания и винаги първоначално е спокойно в разговорите, а в края разговорът се превръща в изблик на трагедии. Същата при посещенията си в София е лекувала на няколко пъти разстроените си нерви. Нейното поведение трябва да бъде таксувано като на нервно-болен човек.

¹⁸ VI – Л – 346, т. 4, л. 35-36.

Ако се абстрахираме от крайностите на Весна Парун, до които я доведе нейното състояние, тя е човек, който е привързан към България и българите. Написа цяла сбирка стихове за нашата страна и два чудесни пътеписа, в които ни наблюдаваше от най-хубавата страна. В тях беше дала толкова идеализирани нещата, което не бе нужно на никого.

Навсякъде в Югославия (не само между писателите) Парун е известна като „българката“. Давала е категорични обещания, че ще остане да живее в България и ще напусне семейството си, с които не живее много добре и ще се засели в нашата страна. Миналата година, завръщайки се от България в силно депресивно състояние, тя критикувала някои административни органи у нас. Това беше във връзка със случая Иван Славов, асистент в историко-филологическия факултет. Била е доста остра и някои наши общественици смятат, че на нея ѝ е повлияно от друго място. Между впрочем тя винаги е била критична и по отношение на редица порядки, ставащи в техния обществен живот.

Що се отнася до случая Иван Славов, с когото имаше интимна дружба, той се свежда до следното: Славов в началото е искал да направи някакъв „излет“ от семейството си с Парун. Тя обаче е жена, която не признава никакви излети, тя желае с този, с когото има връзка, всеотдайност и отричане от всичко друго. Иван Славов не се отдръпнал навреме и е продължил връзките си, без да си дава сметка какво ще направи за семейството си. На Весна Парун казал, че заради нея щял да напусне семейството си и продължавал да играе безконечна двойствена игра, без да вземе окончателно решение за себе си. В тая игра той казвал на Парун, че подал молба за развод и ще се ожени за нея. В резултат на това са станали няколко скандала, в един от които се намесила и милицията. Парун била вбесена от поведението на Славов. Правила изложения против него, а после в моменти на разкаяние опровергавала. Искала да ангажира в тая работа и по-отговорни хора, но те разбрали нейното болестно състояние и почнали да странят от нея. Всички отговорни фактори в нашата страна гледат да странят от нея, тъй като едно нейно идване тук ще бъде вероятно съпроводено с нови скандали.

Дже доколкото ми е известно на мен, служителите при югославското посолство ни най-малко не я уважават и не желаят тя да идва в България, тъй като им била направила някакъв дипломатически скандал.

Този донос съдържа не просто обилие от информация, а и лично мнение и постановки, които трудно биха могли да бъдат проверени. Коварността на сведението е във факта, че от една струна уж представя Парун като голяма хърватска поетеса, а от друга отделя далеч по-голямо внимание не на нейната поетика, а на моралния и психологическия ѝ портрет. При това в случая се оперира с получени въз основа на „приятелство“ лични данни, които трудно биха могли да бъдат проверени. Ако в предишните два доноса е подложен на

очерняне моралният портрет на Весна Парун, тук вече се пристъпва към много по-крайна мярка – тя е представена като „нервно-болен човек“. Очевидно е, че целта е да се създаде внушение тя бъде прогонена от страната и затова доносникът включва и следните дисквалифициращи я сведения: за скандалите на Весна Парун не само сред българските официални кръгове, но и сред югославските дипломатически среди.

Онова, което силно смущава в доносите срещу Весна Парун, е не само незачитането на личното ѝ достойнство, но и вулгарното отношение към поезията като изкуство и към поета като личност. Очевидно е, че за доносниците на Държавна сигурност са характерни твърде елементарни представи за интелектуалната и творческата дейност, а творците и учените за тях са предимно шарлатани, морално деградирали и психически болни типове. Това „кръчмарско“ разбиране за творческата и научната сфера е видимо както в подигравателните псевдоними на много от следените (Козелът, Монахинята, Дърдоркото, Тарторът...), така и в квалификациите, давани им от техните доносници. Не е чудно следователно, че българският доносник демонстрира такова отношение към хърватската поетеса. То е не отношение лично към Весна Парун, а отношение към твореца и особено към жената-творец, което за жалост е характерно не само за онези времена. Като представителна извадка на необразованите или поне не особено високообразованите, но за сметка на това вечно възпроизвеждащи се слоеве от българското общество, служителите на Държавна сигурност носят в разбиранията си трайни черти на българската народопсихология. За тази народопсихология представителят на науката и изкуството е по правило „вражески контингент“, той не създава истински материални блага, следователно не може да му се има доверие. Казано по елементарния начин на „народопсихологията“, ако е мъж задължително трябва да е пиияница, ако е жена – да е лека.

Отклонение от тона на предишните доноси показва следващият – от март 1972 г. Сведението е писано от секретар в българското посолство в СФРЮ, който очевидно не е бил в течение на скандала с Иван Славов и дотогава не е имал каквато и да било информация за хърватската поетеса. Агентът дори не е знаел за пребиването по-рано на Весна Парун в България:

**Справка относно някои данни за югославски писатели, поети,
българисти, преводачи (писмо № 3 от март 1972 г.)¹⁹**

Весна Парун – засега най-известната хърватска поетеса. Млада, талантива, умна, сериозна. Неотдавна бе наградена с най-голямата югославска награда за поезия – Змаиева награда. Превежда нашата поезия. Интересува се от култур-

¹⁹ Архив ПГУ-ДС, Ф №1, а. е. № 2913, л. 209-210.

ния живот в България. Приятелски е настроена. В перспектива с нея трябва много и деликатно да се работи на по-високо ниво, за да се спечели като траен и подчертан приятел на българския народ. Заслужава да се вземе на специален отчет от СБП и КПКБЧ. Живее в Загреб, ул. „Баделова“ 15, Дубрава. Сърбите полагат много усилия да я спечелят с оглед на разбирателството между Сърбия и Хърватия.

В справката се споменава и за други югославски творци, които са превеждали българска художествена литература – Лео Държич, Тоне Потокар, Матей Марков Роде и като се има предвид характерът на информацията, най-вероятно тя е била предоставена на агента от друго лице. Останалите документи, събрани в папката със сведения на този агент, го представят като не особено компетентен в областта на културата, а по-скоро ориентиран към обичайните за онези времена въпроси на държавната сигурност.

Последното открито в архивите на Държавна сигурност сведение за Весна Парун е от 17. 09. 1974 г. То се съдържа в Протокол от разпит и в него разпитваният в отдел Следствен на ДС дава сведения за редица югославски творци като Десанка Максимович, Михайло Лалич, Радоня Вешович, Божидар Тимотиевич, Бранко Китанович, Синиша Паунович, Драган Йеремич, сред които е отделено място и за Весна Парун:

Весна Парун е една от най-видните югославски поетеси, родена е през 1922 г. Сегашния ѝ адрес не зная. През периода 1965-1969 г. тя бе не само чест посетител на страната ни, но бе се преселила задълго тук, научи български език, а в Хърватско преведе много творби на български поети. У нас имаше някакви твърди шумни инциденти около нея на интимна основа и тя напусна България. Тя беше твърде неустойчив нервно човек, с прекалена емоционалност, та дори и у нас прекара известно време в неврологична болница. С нея се познавах добре в периода, когато интересът ѝ към България бе в своя апогей. Тя дори декларираше, че България счита за своя втора родина. А в Загреб са ми разказвали, че е влизала в остри конфликти с хора, които са говорили срещу нашата страна. Но след софийските ѝ инциденти тя се откъсна от България и вече няколко години нямам никакви контакти и сведения за нея. Дори в Загреб не зная къде точно може да се открие – казваха ми, че прекарвала по-голяма част от времето си край Адриатическия бряг.²⁰

Това е следващото агентурно сведение за поетесата, в което се поддържа тезата за нейната психическа нестабилност. С разлика от осем години, двете сведения са дадени от един и същ агент. Прави впечатление, че от откритите общо пет сведения останалите три не споменават за подобен проблем. За такова нещо не споменават в спомените си нито Николай Генчев, нито Петър Динеков. Единственият, който публично си позволява да коментира психиче-

²⁰ Неарх. лит. дело № 6831, т. II, л. 30.

ската неуравновесеност на поетесата, е самият Иван Славов. За това съвсем бегло споменава и проф. Знеполски, но научната почтеност не му позволява да навлезе в недоказуеми тези. Още повече, че Славов, който коментира мнимата „болест“ на поетесата, е засегнат лично от нея и това обяснява опитите му да я представи в недобра светлина²¹. Въпросът е защо агентът, даващ сведения пред Държавна сигурност за Весна Парун, два пъти поддържа своята теза. Дали защото е бил близък на Славов и се е опитвал чрез злепоставянето на поетесата да го защити пред тайните служби или защото и самият той е имал повод да иска отстраняването на поетесата от България? Или пък защото е търсел лична изгода от сведенията, които е предоставял на Държавна сигурност?

Със сигурност в архивите могат да бъдат открити още данни за престоя на хърватската поетеса в България. Със сигурност откритото ще хвърли повече светлина върху културния и псевдокултурния живот в Народната република, отколкото върху творчеството на Весна Парун, защото авторите на „агентурните сведения“ са призовани като компетентни не върху въпросите на художественото творчество, а на националната сигурност в условията на комунистическа диктатура. Затова и едни от най-ценните думи за хърватската поетеса от онези времена се откриват не в архивите на Държавна сигурност, а в Дневниците на Петър Динеков – думи на личност, за която творчеството представлява безспорна ценност. Каквато е то впрочем и за Серафим Северняк, който през 1963 г. във вестник „Литературен фронт“ пише следното: „Спомням си първата вечер, когато посрещнахме Весна Парун в пристанищното казино на Созопол. Тя бе пристигнала току-що, в очите ѝ се четеше радост от тъгуването и тъга, че е пропуснала залеза в залива. (...) Спомням си всичко това, като чета прелестните пътеписи, които е написала тази нова и предана приятелка на България в няколко броя подред на загребския вестник ‚Вйесник‘. (...) Подлистниците на Весна Парун във „Вйесник“ не са обикновен пътепис. Те са поезия, защото са изповед. Те са призив, защото са любов. Истина – защото са дошли от сърцето. За такава истина към народ и държава можем само да бъдем благодарни.“²²

Весна Парун си отива от този свят през 2010 г., а тази година се навършват петдесет години, откакто поетесата напуска България. През 2017 г. обаче има още една годишнина, свързана с нейното творчество – стават двамадесет години от излизането на една от последните ѝ поетични книги „Смях, по-силен от смъртта“. Вярвайки, че творчеството на Весна Парун тепърва ще бъде истински откривано в България, макар и сега броят на неговите почитатели да е внушителен, нека тук приключим с едно стихотворение от тази нейна книга. Защото гласът на поезията отеква винаги по-мощно от всеки донос срещу поета.

²¹ Вж.: Вагалинска, Ирина. Мемоари с часовников механизъм. – В: Тема, бр. 14 (182), 11-17.4.2005. В електронен вариант: <http://www.temanews.com/index.php?p=tema&iid=240&aid=5837>.

²² Северняк, Северин. Весна Парун. В: Литературен фронт, бр. 1, 3.1.1963 г.

Весна Парун
КРИЛАТА НА ПРАЗНОТАТА

Стоя на прага. Къщата ме изхвърли
от своята памет
Времето не може
да ме приеме назад.

Още малко ще помисля
а после
ще се обърна
и ще избухна в смях.

Смях от който са скроени
крилата на всички звезди
в безкрайната
празнота
на всемира.

Ljudmila Mindova

PJESNIKINJA I DRŽAVNA SIGURNOST. VESNA PARUN U BUGARSKOJ

Vesna Parun, pjesnikinja koja nedvojbeno pripada najboljim hrvatskim pjesnicima 20. stoljeća, sredinom šezdesetih provela je nekoliko godina u Bugarskoj, gdje se prijateljkila s poznatim bugarskim pjesnicima, piscima, filozofima, umjetnicima. Među njezinim prijateljima bili su čuveni pjesnici-disidenti Radoj Ralin i Blaga Dimitrova, kao i filozof dr. Željko Želez koji je šezdesetih godina napisao svoju poznatu knjigu *Fašizam* (knjiga raspravlja zapravo o totalitarizmu, ali da bi prevarila komunističku cenzuru namjerno je u naslovu upotrijebljen pojam „fašizam“, mada je svim čitateljima te knjige bilo jasno da se pod pojmom „fašizam“ jednako ima u vidu i komunizam), a nakon pada komunizma bio je prvi nekomunistički predsjednik Bugarske.

Zbog svojih prijateljstava, a istovremeno i zbog toga što je bila jugoslavenskog državljanstva, za vrijeme svog boravka u Bugarskoj Vesna Parun bila je pod prismotrom Komiteta državne sigurnosti. Svi njezini bugarski prijatelji također su bili pod stalnom prismotrom, ali njezin slučaj je iznimno važan jer jasnije pokazuje mehanizam totalitarne države i njezin pritisak nad građanima.

Komunistička država je prostor s jasnim odnosom prema intimi i prema privatnom životu. Ukratko, za vrijeme diktature nije moguće imati osobni život. Nacistička, fašistička ili komunistička vlast – sličnosti među njima su ogromne. Jedna od tih sličnosti je nemogućnost obrane svojeg osnovnog ljudskog prava na privatni život. Postoji puno primjera u svim komunističkim zemljama, ali je totalitarni pritisak bio veći na intelektualce, pisce i uopće umjetnike, pogotovo kada su oni pri tome bili i stranci. To objašnjava dvolični državni odnos prema čuvenoj hrvatskoj pjesnikinji Vesni Parun – s jedne strane ona je bila veoma poštovana u Bugarskoj, s druge strane – bila je pod stalnom prismotrom. Baš kao njezini bugarski prijatelji disidenti, baš kao svi slobodoljubivi.

Ljudmila Mindova

The Poetess and State Security. Vesna Parun in Bulgaria

Vesna Parun, one of the greatest Croatian poets of the twentieth century, spent a few years during the 1960s in Bulgaria, where she became friends with remarkable poets, writers, philosophers and artists. Among her new friends were the famous poets-dissidents Radoy Ralin and Blaga Dimitrova, and the philosopher Dr. Zhelyu Zhelev who namely in the 1960s wrote his well-known book *The Fascism* and who, after the fall of Communism, was the first non-Communist Bulgarian president. Because of her friendships, and because she was a Yugoslavian citizen, Vesna Parun was spied on by the Committee for state security. All her dissident friends were spied on, but her case is especially important because we can see more clearly the mechanism of the totalitarian state and its pressure on citizens. The communist state is a place with evident attitude upon intimacy and private life. In short, it is not possible to have a safe private life in the time of dictatorship. Nazi, fascist, or communistic – the similarities between them are significant. And one of these similarities is the impossibility to defend human right of having a private life. There are too much examples in all communistic countries for that, but the totalitarian pressure was stronger in the cases of intellectuals, writers and artist, and particularly when they were foreigners. That explains the state attitude to the famous poetess Vesna Parun – in one hand she was highly appreciated in Bulgaria, in the other – she was spied on. Just like every freethinker, just like her Bulgarian dissident friends.